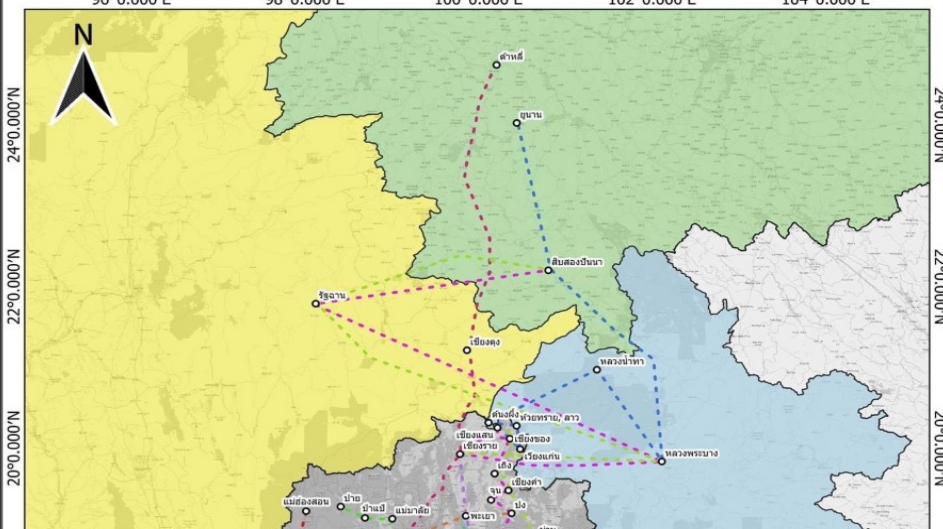

ที่มา: อติวิทย์ ยาโน

04

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคเหนือ: พ่อค้าทางไกลในระบอบเศรษฐกิจไร้พรมแดน*

A History of Northern Economy: Long-distance Traders in Translocal Economy

Received: August 2, 2022 | Revised: November 1, 2022 | Accepted: November 3, 2022

ดร.ชัยพงษ์ สำเนียง**

Dr. Chaipong Samnieng

* ภายใต้โครงการวิจัย “นิราศหริภุญชัย มรดกความทรงจำแห่งนครเชียงใหม่และหริภุญชัย: การศึกษาอรรถวรรณกรรมแห่งล้านนาในเชิงสหสาขาวิชาและประโยชน์ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเมืองหลัก-เมืองรอง” ในความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในครั้งนี้ผู้เขียนขอขอบคุณ อ.ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร หัวหน้าโครงการวิจัย ที่ให้โอกาสร่วมทีมวิจัย

Part of a research project entitled “Nirat Hariphunchai or A Poem on the Journey from Chiang Mai to the Great Reliquary of Hariphunchai: An Interdisciplinary Study of the Greatest Literature of Lanna and Its Use for Cultural Tourism Promotion of Prime and Secondary Destinations.” was supported by the Thailand Research Fund (TRF.) The author would like to thank Dr. Winai Phongsripian, head of the research project, for his kind invitation to have me joining his research team.

** อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร อีเมล: chaipong08@gmail.com

Lecturer, Department of History, Faculty of Social Sciences, Naresuan University.
email: chaipong08@gmail.com

บทคัดย่อ

อาณาจักรล้านนามีความสัมพันธ์กับรัฐทางเหนือ เช่น รัฐฉาน เชียงตุง สิบสองปันนา และหลวงพระบาง ผ่านการแลกเปลี่ยนสินค้าทางไกลโดยเริ่มตั้งแต่สิบสองปันนาในจีน ถึงมะละแหม่งในพม่า การค้าทางไกลนี้เกิดขึ้นก่อนพรมแดนรัฐชาติ ก่อให้เกิดวัฒนธรรมพ่อค้า ที่วางอยู่บนความเสี่ยงที่คาดการณ์ไม่ได้ของสินค้า ภูมิประเทศ และผู้คน ไม่สามารถคำนวณได้ล่วงหน้าว่าจะประสบความสำเร็จในการค้าแต่ละเที่ยวหรือไม่ จึงใช้ความสัมพันธ์ในทางวัฒนธรรมเพื่อประกันความเสี่ยงในสังคมพ่อค้า เช่น การแต่งงานในพื้นที่ค้าขายเพื่อให้ภรรยาในพื้นที่นั้นดูแลการค้า สร้างระบบลูกข้าม สร้างเครือข่ายในการส่งข่าวสารเพื่อประกันความเสี่ยงในสังคมพ่อค้า ซึ่งช่วยให้การค้าทางไกลสามารถคาดการณ์ผลของการเดินทางได้ในระดับหนึ่ง แต่เมื่อเกิดพรมแดนของรัฐที่ชัดเจนนี้ส่งผลต่อความสัมพันธ์ทางการค้า จากที่เป็นการค้าภาคพื้นทวีป เปลี่ยนมาเป็นความสัมพันธ์กับสยามผ่านการค้าทางเรือ แทนการค้าทางบก ความเปลี่ยนแปลงนี้นำมาสู่จุดเปลี่ยนและยุคใหม่ของการค้าในล้านนา และทำให้พ่อค้าฮ่อไทใหญ่ที่มีบทบาทในการค้าข้ามแดนยุติบทบาทลง

คำสำคัญ: อาณาจักรล้านนา, พ่อค้าทางไกล, เศรษฐกิจไร้พรมแดน

A b s t r a c t

The Lanna Kingdom had commercial relations with northern states such as Shan, Chiang Tung/ Kengtung, Sipsongpanna/Xishuangbanna, and Luang Prabang through long-distance trade routes between Sipsongpanna in China and Mawlamyine in Burma. This kind of trade had emerged before the birth of the nation-state and created a merchant culture dependent on risk taking. Factors like commodities, trading passages, and actors involved were highly unpredictable, so it was challenging for the merchants to calculate the cost/benefit equation for each trading trip. Traders, therefore, adopted a risk mitigation strategy in order to ensure the risks that may occur were avoided or minimized. For example, in attempting to secure their business, traders married women living on the trading routes in order to install them as guardians of their business. They also built up the look kham system (adopting boys) with a similar task and created networks to share information among the merchant society, thus reducing trading risks. In addition, after the arrival of the nation-state, the maritime trade routes gradually replaced former continental trade. This disruption took Lanna's commerce into a new era, where the Chinese Yunnanese's trading power finally declined.

Keywords: Lanna Kingdom, long-distance Traders, translocal economy

บทนำ

อาณาจักรล้านนามีความสัมพันธ์กับรัฐทางเหนือ เช่น รัฐฉาน เชียงตุง เชียงรุ่ง สิบสองปันนา และหลวงพระบาง ผ่านการแลกเปลี่ยนสินค้าทางไกลโดยเริ่มตั้งแต่สิบสองปันนาในจีน ถึงมะละแหม่งในพม่า การค้าทางไกลนี้เกิดขึ้นก่อนพรมแดนรัฐชาติ (ปฤษฎา รัตนพฤกษ์ 2547) ภายใต้บริบทของรัฐในหุบเขาที่มีสินค้าบริโภคอุปโภคไม่เพียงพอ หรือไม่สามารพพึ่งตนเองได้ ต้องอาศัยสินค้าจำเป็นจากพื้นที่อื่นๆ ผ่านพ่อค้าวัวต่าง ล่อต่าง นำสินค้าไปในพื้นที่ต่างๆ อย่างไรก็ตาม การที่บอกว่าสังคม “ไทย/ไท/ไต” เป็นสังคมปิดพึ่งตัวเองได้ เป็นระบบเศรษฐกิจเลี้ยงตนเองจึงไม่สามารถอธิบายกับสังคมในภูมิภาคนี้ได้ (ดู ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2527; ชูสิทธิ์ ชูชาติ 2523) เนื่องด้วยภูมิภาคนี้เป็นรัฐการค้ามาแต่โบราณ (ขวิศา ศิริ 2550; รัต 2548) ภาคเหนือจึงสัมพันธ์กับรัฐหุบเขาทางเหนือและเป็นส่วนหนึ่งของระบบการค้าในภาคพื้นทวีป อีกทั้งมีความสัมพันธ์กับรัฐทางตอนเหนือและตะวันตกมากกว่าทางใต้ (สยาม) ซึ่งก่อให้เกิดการค้าทางไกลในภาคพื้นทวีป ซึ่งในเวลาต่อมาเกิดการผนวกภาคเหนือให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยาม ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางการค้าใหม่ และส่งผลให้กลุ่มพ่อค้าทางไกลยุติบทบาทลงด้วยเงื่อนไขของการเกิดเส้นเขตแดน และอำนาจรัฐสมัยใหม่ที่ขยายตัวเป็นข้อจำกัดของการค้าข้ามแดน (Thongchai 1994) โดยในบทความนี้จะเสนอ

(1) สินค้า เส้นทาง การค้าทางไกล (2) กลุ่มคนที่เป็นพ่อค้าทางไกลในโลกไร้พรมแดน เพื่อชี้ให้เห็นเส้นทางการค้า สินค้า และกลุ่มคนที่เป็นพ่อค้า เพื่อที่จะเข้าใจเศรษฐกิจล้านนาก่อนเปลี่ยนมาเป็นส่วนหนึ่งของสยามเพิ่มมากขึ้น

1. สินค้า เส้นทาง การค้าทางไกลไร้พรมแดน

การค้าในยุคจารีตของอุษาคเนย์ อาทิ ความสัมพันธ์ทางการค้าของล้านนากับอยุธยา หรือความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมืองลาว เกิดจากความต้องการสินค้าของป่าจากเขตตอนใน (อุษณีย์ ธงชัย 2526; Koizumi 1992) รวมถึงการขยายอำนาจเข้าไปยังดินแดนต่างๆ เกิดจากความต้องการแหล่งผลิตสินค้าสำคัญ อาทิ เกลือ แร่เหล็ก ฯลฯ (วรารณ เรื่องศรี 2552) และความสัมพันธ์ข้างต้นก่อให้เกิดการค้าทางไกล ผ่านเมืองต่างๆ ในภาคพื้นทวีป โดยเริ่มตั้งแต่ยุคนาน ถึงตอนเหนือของไทย และไปไกลถึงมะละแหม่งในรัฐมอญของพม่า เส้นทางการค้าทางบกมีความสำคัญมากสำหรับการยังชีพของชุมชนต่างๆ เนื่องด้วยอยู่ในเขตฤดูหนาวไกลเมืองท่า ต้นกำเนิดแม่น้ำสำคัญสี่สายที่ผ่านยูนนาน (แม่น้ำอิรวดี สาละวิน โขง และแม่น้ำแดง) สภาพอันเขียวคราครดเขียวเต็มไปด้วยเกาะแก่งของแต่ละสายน้ำก็ไม่อำนวยต่อการสัญจรขนส่งสินค้า (นคร พันธุ์ณรงค์ 2516: 2540) การค้าทางไกลจึงมีบทบาทที่สำคัญในการส่งผ่านสินค้าไปยังชุมชนในหุบเขา ผ่านกองคาราวานขนาดใหญ่มีพ่อค้าตั้งแต่ 10-100 คน โดยใช้ ล่อ ลา ม้า

วัว บรรทุกสิ่งของในท้องถื่น เช่น เกลือ ยาสูบ อาวุธ เหล็ก หม้อ ไห เครื่องเงิน ผ้าชนิดต่างๆ แวะพักและแลกเปลี่ยนสินค้าพื้นเมืองตามเมืองและชุมชน เช่น น้ำผึ้ง ขี้ผึ้ง งาช้าง ชัน พรึก ฯลฯ ตามเมืองรายทางจนถึงเชียงใหม่ หรือเชียงราย แล้วต่อไปมะละแหม่งแล้วแต่เส้นทางที่ใช้ (Hallett 1988) และในทางกลับกันการค้าอาจเริ่มต้นที่เมืองมะละแหม่ง เชียงใหม่ หรือเชียงราย แล้วไปถึงยูนนาน (รีด 2548; ฮอลล์ 2549)

สินค้าที่มีการค้าขายแลกเปลี่ยนกัน ได้แก่ สินค้าภาคเกษตร งานหัตถกรรมจำพวกผ้าทอ และอื่นๆ ได้แก่ สินค้าของป่า และอาจรวมถึงพืชที่ขึ้นได้ดีในที่สูง อากาศเย็น อย่างชา และเมี่ยง ความต้องการสินค้าที่ผลิตได้แตกต่างกันสร้างเงื่อนไขให้คนสองกลุ่มนี้ติดต่อค้าขายกันมาช้านาน เฉพาะตัวสินค้าเพียงอย่างเดียวจะพบว่า สินค้าของป่าเป็นภาพตัวแทนสินค้าของตลาดในเขตภาคพื้นทวีป (วรารักษ์ เรื่องศรี 2552) ส่วนสินค้าที่กลายเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนที่สำคัญคือ ผืนและผ้าที่เริ่มนำเข้ามาทางเมืองท่า ผ้าเหล่านี้ผลิตขึ้นจากโรงงานในอาณานิคมของอังกฤษ สินค้าบางชนิดอาจเรียกได้ว่าเป็นตัวเชื่อมการค้าของล้านนาเข้ากับตลาดการค้ายูนนาน เช่น การค้าฝ้าย (Grabowsky & Turton 2003) การค้าทางไกลข้ามเขตแดนรัฐชาติเชื่อมระหว่างเมืองต่อเมืองในภาคเหนือและภาคพื้นทวีป เพื่อกระจายและแลกเปลี่ยนสินค้าตามหมู่บ้านและเมืองในหุบเขา เนื่องด้วยหมู่บ้านและเมืองต่างๆ ไม่สามารถพึ่งตนเองได้เพราะมีผลผลิตที่จำกัด การแลกเปลี่ยนสินค้าผ่านพ่อค้าวัวต่าง ล่อต่างจึงมีความสำคัญ โดยเส้นทางสั้นๆ เหล่านี้ได้เชื่อมโยงเมืองและหมู่บ้านของภาคเหนือ (ชูสิทธิ์ ชูชาติ 2545)

การค้าทั้งระยะใกล้และไกลจะทำในช่วงฤดูแล้ง เพราะว่าการเดินทางสะดวก รวมถึงพ่อค้าส่วนใหญ่ไม่ใช่พ่อค้าอาชีพ แต่ทำการเกษตร จะทำการค้าขายในช่วงที่ไม่ทำการเกษตรหรือฤดูแล้ง (ดูเพิ่มใน ชูสิทธิ์ ชูชาติ 2545; ขวิศรา ศิริ 2550) การแลกเปลี่ยนสินค้าใช้เวลา 3-6 เดือน มีการแลกเปลี่ยนสินค้าตามเมืองต่างๆ รายทางอย่างต่อเนื่อง เช่น เกลือ โลหะเงิน ทอง ยาสูบ ของป่า ฝ้าย ผ้าทอ ฯลฯ ซึ่งพ่อค้าทางไกลจะต้องสร้างเครือ

ขายความสัมพันธ์กับพ่อค้ารายย่อยตามเมือง และหมู่บ้านต่างๆ อย่างกว้างขวาง เพราะหมู่บ้านและเมืองในหุบเขามีข้อจำกัดในการผลิตสินค้าที่ต่างกัน จึงต้องอาศัยพ่อค้าทางไกลเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน และกระจายสินค้า (Hallett 1988)

เส้นทางการค้าทางบกเชื่อมระหว่างมะละแหม่ง-ภาคเหนือ-รัฐฉาน และยูนนาน จากการศึกษาของชูสิทธิ์ ชูชาติ (2545) พบว่ามีเส้นทางนี้เป็นเส้นทางการค้าระหว่างประเทศ กองคาราวานฮ่อจากยูนนานและเงี้ยว (ไทใหญ่) จากรัฐฉาน เดินทางผ่านภาคเหนือของประเทศไทย เพื่อไปซื้อสินค้าสำเร็จรูปจากโรงงานอุตสาหกรรมที่มะละแหม่ง แล้วนำสินค้าดังกล่าวเร่ขายตามเมืองที่ตนเดินทางผ่าน พ่อค้าเร่เหล่านี้ก่อนออกเดินทางได้นำผลิตผลจากท้องถิ่นของตนเองมาขายในหมู่บ้านทางผ่าน แล้วซื้อสินค้าในหมู่บ้านระหว่างทางเพื่อนำไปขายยังหมู่บ้านอื่นๆ เมื่อถึงมะละแหม่งก็ซื้อสินค้าสำเร็จรูปจากโรงงานอุตสาหกรรมกลับไป กองคาราวานเดินทางผ่านสายนี้มี มี่ จินฮ่อ เงี้ยว และคนไทยในภาคเหนือ จินฮ่อใช้ม้าเป็นสัตว์พาหนะ เงี้ยวและไทยใช้วัวต่าง นอกจากนี้ยังมีฮ่อ พม่า แยกปากีสถาน และคนในบังคับของอังกฤษชาติอื่นๆ พ่อค้าเร่เหล่านี้บางครั้งได้เดินทางเข้าไปในลาว และภาคอีสาน

พ่อค้าวัวต่างจากเมืองในภาคเหนือได้เดินทางไปค้าขายยังเมืองมะละแหม่ง ใช้เส้นทางระหว่างมะละแหม่ง - แม่ฮ่องสอน - เส้นทางคาราวานวัวต่างได้เดินทางผ่านสถานที่สำคัญ ดังนี้ คือ มะละแหม่ง - ปาพูน (Paphoon) - แม่สอ - แม่ระมาด - ท่าสองยาง - แม่ตื่น - วัว(วัง)ลุ - บ่อหลวง - แม่ลาย - แม่เหาะ - แม่สะเรียง จะใช้เวลาเดินทางประมาณ 1 เดือน พ่อค้าบางคนอาจเดินทางต่อไปยังแม่ฮ่องสอน โดยผ่านแม่ลาน้อย แม่ลาหลวง ขุนยวม และถึงแม่ฮ่องสอน ในการเดินทางค้าขายระหว่างแม่ฮ่องสอนกับมะละแหม่ง พ่อค้าวัวต่างบางคนใช้เส้นทางลัด โดยเริ่มต้นเดินทางจากแม่ลาน้อย หรือแม่สะเรียง แล้วเลียบลำน้ำแม่ยวม ลำน้ำสาละวินในพม่าเพื่อเดินทางมายังมะละแหม่ง เส้นทางระหว่าง มะละแหม่ง - เชียงใหม่ เส้นทางนี้มีความสำคัญ

มากสำหรับพ่อค้าวัวต่าง จะเดินทางมาซื้อสินค้าสำเร็จรูปจากโรงงานต่างประเทศ และอาหารทะเล ลำเลียงสินค้าประเภทสิ่งทอ เชื้อเพลิง เครื่องใช้ทำด้วยโลหะ ฯลฯ เข้าสู่หมู่บ้านในภาคเหนือ (ซูสิทธ์ ชูชาติ 2545) พ่อค้าวัวต่างกระจายสินค้าโดยซื้อขายเป็นพืชผลในหมู่บ้าน จำพวกกระเทียม หัวหอม หนาก พลู จากท้องถิ่นของตน นอกจากนี้ก็มีผลิตผลจากป่า เช่น น้ำผึ้ง หนังสัตว์ เขาสัตว์ หรือบางทีพ่อค้าวัวต่างต้องการไปซื้อสินค้ามากกว่านำเข้าสินค้าจากหมู่บ้านไปจำหน่าย สินค้าซึ่งซื้อไปจำหน่าย ได้แก่ เกลือ ปลาแห้ง น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ เทียนไข ด้าย เสื้อผ้าสำเร็จรูป เครื่องใช้ทำด้วยโลหะ ฯลฯ (Hallett 1988; ศุภการ สิริไพศาล 2560)

จากการบันทึกของโฮลล์ แฮมมวอล ฮอลเลท (Holt S. Hallett) ที่เข้ามาในภาคเหนือใน พ.ศ. 2427 ได้บันทึกไว้ว่าปีหนึ่งๆ มีกองคาราวาน ม้า ล่อเดินทางผ่านเชียงใหม่ประมาณปีละ 700-1,000 ตัว และมีกองคาราวานวัวต่างจากรัฐฉานประมาณปีละ 7,000-8,000 ตัว มีการขนสินค้าระหว่างเชียงใหม่-ลำปาง ผ่านวัวต่างประมาณปีละ 3,000 ตัว มีกรรมกรหาบสินค้าจากมะละแหม่งผ่านเชียงใหม่สู่รัฐฉาน ประมาณปีละ 4,000 คน เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของภาคเหนือ ระยะเวลาในการเดินทางจากมะละแหม่งถึงระแหง ประมาณ 7 วัน ระยะเวลาเดินทางระหว่าง มะละแหม่ง - เชียงใหม่ ประมาณ 17 วัน (ซูสิทธ์ ชูชาติ 2545)

สินค้าที่สำคัญคือผ้าด้าย น้ำมันก๊าดเครื่องเหล็กเครื่องเรือนเกลือ ฯลฯ สำหรับสินค้าออกที่สำคัญ ได้แก่ ครั่ง สีเสียด เขาสัตว์ หนังสัตว์ น้ำมันหมู ฯลฯ โดยพ่อค้าวัวต่าง ล่อต่างจะรับซื้อสินค้าตามหมู่บ้านแล้วนำไปขายในเมืองเชียงใหม่เพื่อส่งต่อไปทางมะละแหม่ง หรือไม่ก็ส่งไปขายกรุงเทพฯ โดยทางเรือต่อไป สินค้าส่วนใหญ่เชียงใหม่จะเป็นผู้รับซื้อจากมะละแหม่ง เช่น พ.ศ. 2354 เชียงใหม่สั่งซื้อสินค้าจากมะละแหม่ง 286,750 บาท เชียงใหม่ส่งสินค้าไปขายมูลค่า 40,000 บาท (ซูสิทธ์ ชูชาติ 2545) ใน พ.ศ. 2441 พบว่ามีสินค้านำเข้าจากมะละแหม่ง มีมูลค่า 82,667 ปอนด์ ในขณะที่การนำเข้าจากรัฐไทยใหญ่และยูนนาน 15,000 ปอนด์ (กนกวรรณ จงเจริญ

ยิ่งยง 2551: 105-121)

ขบวนพ่อค้าฮ่อชาวจีนจากมณฑลยูนนานที่มีจำนวนที่ไม่แน่นอน แต่ข้อมูลของจำนวนขบวนพ่อค้าชาวยูนนานที่มาหัวเมืองลาวใน พ.ศ. 2436 จะมีขบวนสัตว์ต่างตั้งแต่ 15 ถึง 50 ตัว สินค้าแต่ละเที่ยวมีมูลค่าประมาณ 3,000 ถึง 3,500 รูปี¹ (หรือประมาณ 2,500 ปอนด์) ใช้เวลา 33 วันเดินทางไปยังเมืองเชียงตุง แล้วอีก 15 วันลงมายังเมืองเชียงใหม่ (ศุภการ สิริไพศาล 2560) จากนั้นจึงเดินทางไปยังเมืองมะละแหม่งเพื่อซื้อผ้ามัดสลิน ผ้าลินิน และสินค้าอื่นๆ ในช่วงฤดูกาลค้าขายมีการเดินทางไปมาหลายครั้ง แต่ละครั้งใช้เวลาประมาณ 40 วัน ในฤดูฝนขบวนพ่อค้าจะเดินทางขึ้นเหนือพร้อมสินค้าสำเร็จรูป รั้งนกจากเมืองมะละแหม่งและหมากจากเมืองเชียงใหม่ มีบางขบวนเดินทางไปทิศตะวันออกถึงเมืองน่านและเมืองแพร่ ขบวนพ่อค้าหลายขบวนเข้าไปค้าขายในรัฐฉานประเทศพม่าโดยผ่านเมืองเชียงตุง ทำให้การค้าระหว่างจีนและพม่านั้นคึกคักและได้ผลกำไรที่ดีมาก ใน พ.ศ. 2439 มีข้อมูลว่ามีขบวนพ่อค้าชาวฮ่อเดินทางมาค้าขายยังเมืองเชียงใหม่จำนวน 12 ขบวน (ปลาย้อ ชะนันท์ 2530)

ขบวนวัวต่างจากเมืองเชียงตุงและหัวเมืองไทใหญ่จากรัฐฉาน เฉลี่ยแล้วจะเข้ามาในหัวเมืองเหนือ 35 ขบวนพร้อมด้วยสัตว์พาหนะ 150 ตัว มูลค่าสินค้า 3,000 รูปีต่อเที่ยว สินค้ามีพวกภาชนะเครื่องเงิน ผ้าฝ้าย ดาบมีด พรึก และกระดาดซา ในขบวนหนึ่งจะมีซื้อสินค้ามูลค่า 5,200 รูปี บางขบวนลงไปถึงเมืองมะละแหม่ง หรือลงไปยังเมืองละคอนลำปาง เมืองแพร่ และใต้สุดของหัวเมืองลาวก็คือเมืองสุโขทัย พ่อค้าชาวไทใหญ่จะซื้อกะปิ ปลาแห้ง และหมากพร้อมทั้งสินค้าอื่นๆ กลับมา การค้าขายในเส้นทางนี้ลดน้อยลงมาก วัวแต่ละตัวบรรทุกสินค้าหนัก 90 ปอนด์ ถึง 110 ปอนด์ มีมูลค่า 25 ถึง 30 รูปี (Hallett 1988)

พ่อค้าชาวไทใหญ่และตองสู จะมีการจ้างลูกหาบขนสินค้าแทนสัตว์พาหนะ แต่ละคนหาบสินค้าหนัก 50 ถึง 70 ปอนด์ พวกเขาต้องแบกหาม

¹1 รูปีเท่ากับ 80 สตางค์

เสปียงซึ่งก็คือข้าวมาพร้อมกับสินค้าด้วย สินค้ามีมูลค่า 15 ถึง 20 รูปีใช้เวลาเดินทาง 40 วัน รัฐบาลสยามยกเลิกภาษีการค้าบริเวณชายแดนหัวเมืองไทใหญ่และพม่า เพราะมีอาณาเขตติดต่อกันยาว จึงตั้งด่านเก็บภาษีได้ลำบาก และเสียค่าใช้จ่ายมาก อีกทั้งมูลค่าการค้าก็คงไม่เพิ่มขึ้นอีก ตั้งแต่ พ.ศ. 2436 เป็นต้นมาขบวนพ่อค้าจากเมืองหลวงพระบางมายังเมืองเชียงใหม่ก็ลดลงมาก พ่อค้าจากเมืองหลวงพระบางจะนำผ้าไหม ยางรัก และเนื้อปลาบึกมาขาย โดยเมืองตากเป็นด่านการค้า ส่วนการขนสินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรม นอกจากถูกส่งจากกรุงเทพฯ โดยทางเรือแล้ว สินค้าดังกล่าวได้ส่งจากมะละแหม่งเข้ามาทางบกด้วยพาหนะวัวต่าง ม้าต่าง และการหาบหามเพื่อจำหน่ายในภาคเหนือ (ชูสิทธิ์ ชูชาติ 2523)

ส่วนกองคาราวานจีนฮ่อเดินทางมาจากเชียงรุ่ง และเมืองตาลี ได้นำผ้าไหม หมวกฟาง กระดาษทองแดง มันฮ่อ ผืน ฯลฯ เข้ามาจำหน่ายในภาคเหนือ เส้นทางที่กองคาราวานฮ่อเดินทางมี 2 เส้นทาง คือ เส้นทางระหว่างตาลี - เชียงตุง - เชียงราย แล้วแยกไปเชียงใหม่ - ตาก - แม่สอ - มะละแหม่ง และเส้นทางระหว่าง ตาลี - เชียงตุง - เชียงราย แล้วตัดตรงมายังพะเยา - ตาก - แพร่ - อุดรดิตถ์ โดยสินค้าที่พ่อค้าจีนฮ่อซื้อจากภาคเหนือ ได้แก่ ฝ้ายดิบ เกลือ ปลาแห้ง และสินค้าสำเร็จรูปจากโรงงานอุตสาหกรรม² ส่วนพ่อค้าในภาคเหนือไม่นิยมเดินทางไปค้าขายในรัฐฉานและยูนนาน เพราะไม่มีความชำนาญในการค้าขาย ไม่สามารถแข่งขันกับพ่อค้าเจียว และฮ่อได้³ (Hallett 1988; ชูสิทธิ์ ชูชาติ 2545)

นอกจากเส้นทางการค้าระยะไกล ยังมีเส้นทางการค้าสายสั้นๆ ผ่านวัวต่างเป็นการค้าขายระหว่างเมืองและหมู่บ้านในภาคเหนือ สำหรับสิ่งของที่นำมาขายส่วนมากเป็นผลิตผลจากท้องถิ่น⁴ พ่อค้าวัวต่างจากอำเภอเมือง

² ส่วนกองคาราวานพ่อค้าเจียวก็ซื้อสินค้าจากภาคเหนือในลักษณะเช่นเดียวกับฮ่อ

³ อีกทั้งเหตุผลที่พ่อค้าวัวต่างคนไทยไม่ได้เดินทางขึ้นไปค้าขายกับเจียวในรัฐฉาน และฮ่อในยูนนาน เป็นเพราะในภาคเหนือมีสินค้าที่จำเป็นพร้อมบริบูรณ์กว่ารัฐฉานและยูนนาน

⁴ ที่ตำบลบ่อเกลือเหนือ บ่อเกลือใต้ อำเภอบัว จังหวัดน่าน มีเกลือสินเธาว์ และเกลือสินเธาว์นี้เคยส่งไปจำหน่ายยังจังหวัดต่าง ๆ ในภาคเหนือ ก่อนมีการพัฒนาการคมนาคมทางบก พ่อค้าวัวต่างจากเมืองพาน พะเยา ลำปาง เชียงคำ เชียงของ ปง เทิง ฯลฯ ได้มาซื้อเกลือสินเธาว์ที่อำเภอบัว สำหรับการค้าขายด้วยพาหนะวัวต่างระหว่าง อำเภอบัว กับอำเภอเมืองน่าน

น่าน ซื่อเสื่อผ้า ไม้ขีดไฟ น้ำมันก๊าด ปลาแห้ง ปลาหู ข้าวสาร เพื่อนำไปขายหรือแลกเปลี่ยนกับเกลือสินเธาว์ที่บ่อเกลือ ระยะทางจากอำเภอเมืองน่าน - อำเภอปัว ใช้เวลาเดินทางประมาณ 7 วัน เส้นทางผ่านตำบลเมืองจัน ตำบลทุ่ง ตำบลอวน และอำเภอปัว ใน พ.ศ. 2493 ราคาเกลือสินเธาว์ซื้อจากบ่อเกลือ 15 กิโลกรัม เป็นเงิน 5 บาท หรือกิโลกรัมละประมาณ 33 สตางค์ แล้วนำมาขายปลีกกิโลกรัมละ 1.50 บาท เกลือ 15 กิโลกรัม ขายได้เงิน 22.50 บาท วัว 1 ตัว บรรทุกเกลือได้ประมาณ 30 กิโลกรัม ถึง 50 กิโลกรัม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของวัวด้วย สามารถทำกำไรให้พ่อค้าประมาณ 35-58 บาท ใช้เวลาเดินทาง 15 วัน จ่ายค่าลูกจ้างคนละ 20 บาท สำหรับค่าอาหารและค่าใช้จ่ายอย่างอื่นในการเดินทาง เป็นหน้าที่ของนายจ้างจะต้องเสียค่าใช้จ่ายทั้งหมด (ชูสิทธิ์ ชูชาติ 2545)

ส่วนการค้าภายในจะเป็นการค้าระหว่างเมือง เช่น เริ่มที่น่านที่มีสินค้าที่สำคัญ คือ เกลือ ไปแลกเปลี่ยนกับผ้า ยาสูบ ข้าว น้ำมัน ฝ้าย โดยใช้เส้นทางน่าน - เชียงม่วน - ปง - จุน - เชียงคำ - เทิง - เชียงของ - เชียงแสน - เชียงราย - ลาว - รัฐฉาน - ยูนนาน หรือไม่กี่เริ่มที่น่าน - เชียงคำ - เทิง - เชียงของ - เชียงแสน - เชียงราย - ลาว - รัฐฉาน - ยูนนาน เป็นต้น

การค้าระหว่างเมือง เช่น ลาวทางเหนือหรือจีน เป็นเส้นทางการค้าทางบก ใช้ม้า ล่อ ลา บรรทุกต่างสินค้า เช่น เส้นทางการค้าโบราณระหว่างเชียงของไปเชียงรุ่ง เส้นทางการค้าก็เป็นตัวบ่งบอกการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมการค้า ศาสนา วัฒนธรรม เชื่อมโยงปฏิสัมพันธ์อาณาจักรล้านนา อาณาจักรอยุธยา และอาณาจักรล้านช้าง สะท้อนผ่านชุมชนการค้า (วินัย พงศ์ศรีเพียร และ ชัยพงษ์ สำเนียง 2564; โยชิยุกิ 2546; Grabowsky & Turton 2003)

พ่อค้าและกลุ่มคนจากภายนอกเดินทางมาค้าขายยังล้านนามากยิ่งขึ้น ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 กลุ่มพ่อค้าหลักประกอบด้วยพ่อค้าจีน ยูนนาน (ฮ่อ) และไทใหญ่ (เงี้ยว) (Hallett 1988) พ่อค้าทางไกลทั้งสองกลุ่มจะเดินทางไปรับซื้อสินค้าในหมู่บ้าน บนดอย เป็นตัวกลางในการนำ

สินค้ามาขายยังตลาดในตัวเมืองหรือหมู่บ้านต่างๆ พ่อค้าไทใหญ่และจีนยูนนานสามารถพูดคุยกับผู้คนได้หลาย อีกทั้งชุมชนทางการค้าก็มักเป็นเมืองที่มีชาติพันธุ์ที่หลากหลาย สามารถพูดได้หลายภาษา ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของชุมชนทางการค้าในยุคจารีต และสืบทอดมาถึงปัจจุบัน (วรารณ เรื่องศรี 2552)

พ่อค้าไทใหญ่ (เจี้ยว) และกลุ่มจีนยูนนาน (จีนฮ่อ) เป็นกลุ่มพ่อค้าที่มีบทบาทสูงในการค้าทางไกล เนื่องด้วยคนกลุ่มนี้ไม่อยู่ในระบบไพร่ที่ต้องอยู่เวร และผูกพันกับระบบส่วย หรือไม่ก็ส่งเงิน สินค้า แทนการเกณฑ์แรงงานได้ ทำให้มีอิสระ สามารถไปค้าขายในท้องถิ่นต่างๆ ได้อย่างกว้างขวาง และเป็นเวลายาวนาน ซึ่งระบบไพร่ของไทยที่มีการเข้าเวรเป็นเวลานานทำให้ไม่สามารถค้าทางไกลได้ และไม่มีบทบาทในการค้าภาคพื้นทวีปเท่าที่ควร (ชัยพงษ์ สำเนียง 2558: 2564) เครือข่ายการค้าทางไกลเป็นเส้นเลือดสำคัญที่หล่อเลี้ยงเมืองทางตอนในทวีป แต่หลังทศวรรษที่ 2450 เป็นต้นมาการค้าข้ามแดนเริ่มลดความสำคัญเนื่องด้วยปัจจัยความแตกต่างทางด้านการเมืองและสงครามในพื้นที่ตอนในทั้งในลาว รัฐฉาน และจีน ทำให้การค้าทางไกลหยุดชะงักลง แต่การค้าระหว่างเมือง และข้ามประเทศขนาดเล็กยังคงความสำคัญอยู่ แต่ความ “ตึงตัว” ของเส้นเขตแดนก็ทำให้การค้าข้ามแดนลดลงอย่างมาก (ชัยพงษ์ สำเนียง 2558)

2. พ่อค้าทางไกลในโลกไร้พรมแดน

ล่านนาเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายเส้นทางสายไหม (The Silk Road) (Yang 2004) ด้วยสภาพที่ตั้งทำให้ล่านนามีสถานะเป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าในเขตดินแดนตอนใน เช่นเดียวกับล่านช้างและอังวะ การแลกเปลี่ยนมีทั้งลักษณะการแลกเปลี่ยนสินค้า การใช้เงินตราและทองคำ เป็นสื่อกลาง ในเมืองสำคัญของล่านนามีการสร้างระบบเงินตราขึ้นมาใช้ในการซื้อขาย ปรับไหมและใช้ในพิธีกรรม (วินัย พงศ์ศรีเพียร และ ชัยพงษ์ สำเนียง 2564) นอกจากนี้ยังมีความหลากหลายของประชากร และมีความอุดมสมบูรณ์ทางด้านพืชพรรณธัญญาหาร และสินแร่ที่สำคัญ เช่น ทองคำ

ทองแดง ตะกั่ว ดีบุก ได้ดึงดูดให้พ่อค้าทางไกลเข้ามาแลกเปลี่ยนสินค้า และส่งผลให้ล้านนาเป็นศูนย์กลางทางการค้าภาคพื้นทวีปด้วย (Yang 2004; วราภรณ์ เรืองศรี 2557)

กล่าวได้ว่า เมื่อล้านนาเริ่มเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา มีการใช้เงินรูปที่ออกโดยรัฐบาลอังกฤษที่เมืองมัทราส แม้ว่าในขณะนั้นการใช้เงินตราเพื่อซื้อขายในล้านนาก็มีน้อยมากมีไม่เพียงพอ อังกฤษจึงนำระบบเงินตราของตนเข้ามาใช้ (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2527) และเกิดการขยายตัวของเส้นทางการค้าทางบกระหว่างล้านนากับพม่า ซึ่งดำเนินการโดยพ่อค้าไทใหญ่ พม่า อินเดีย และการค้าระหว่างล้านนากับกรุงเทพฯ ที่ดำเนินการโดยพ่อค้าชาวไทยและจีน การขยายตัวของระบบทุนนิยมและระบอบอาณานิคมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากการผลิตเพื่อยังชีพสู่การผลิตเพื่อขาย รวมถึงก่อให้เกิดอุตสาหกรรมป่าไม้และเหมืองแร่ซึ่งมีมูลค่าทางเศรษฐกิจสูง ล้านนาได้กลายเป็นแหล่งดึงดูดนักลงทุนและนักแสวงโชคทั้งชาวไทยใหญ่ พม่า อินเดีย จีน ฯลฯ ให้เข้ามาทำการค้าและตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ (ดูเพิ่มใน Suthep 1977) รวมถึงการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการเกิดรัฐสมัยใหม่ส่งผลให้พ่อค้าทางไกลชาวไทยใหญ่ และจีนฮ่อซึ่งแต่เดิมเคยมีบทบาททางเศรษฐกิจในล้านนา ค่อยๆ ลดบทบาทลงเนื่องจากไม่สามารถต่อสู้กับกลุ่มทุนใหม่ที่มีเครือข่ายสัมพันธ์กับกรุงเทพฯ ศูนย์กลางของรัฐสมัยใหม่ได้ (วราภรณ์ เรืองศรี 2557)

ในยุคจารีตกลุ่มชาติพันธุ์เงี้ยว (ไทใหญ่) จีนฮ่อ ม่าน (พม่า) กลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูง (วราภรณ์ เรืองศรี 2552) ดำเนินกิจกรรมทางการค้าทางไกลกับล้านนา โดยเริ่มต้นเส้นทางการค้าตั้งแต่ยูนนาน ผ่านรัฐฉาน ล้านนา ถึงเมืองท่าบริเวณอ่าวมะละเกาะ “...(โดย) ขบวนการรวานพ่อค้าจะนำ (สินค้า : ผู้เขียน) ไปจำหน่าย...ในแต่ละปีจะมีพ่อค้าจากมณฑลยูนนานนำผ้าไหมและภาชนะชิ้นเล็กๆ ของเงินบรรทุก่อต่างมา แล้วนำไม้ที่ใช้ทำสีสำหรับย้อมผ้า งามไม้ แท่งครึ่ง ผงทอง และทองแดงกลับไป แต่ส่วนใหญ่สินค้าที่นำกลับไปจะเป็นฝ้าย...ขบวนการรวานพ่อค้าดังกล่าวขบวนหนึ่ง ซึ่งประกอบไปด้วยคนราว 12 คน กับล่อ 60 หรือ 70 ตัว จะมีสินค้าที่มีมูลค่า 15,000

ดอลลาร์สหรัฐฯ เส้นทางที่ใช้กันตามปกติก็คือจากยูนนานผ่านเชียงตุงหรือ
เชียงรุ่ง และเชียงรายไปเชียงใหม่ หรือไมก็ผ่านละคร (ลำปาง : ผู้เขียน) ไป
ยังอุตรดิตถ์ (ท่าอิฐ)...” (เคอร์ติส 2543: 177) โดย “...คาราวานจากยูนนาน
นำผ้าไหม ผืน เหล็กและเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากทองแดงและสินค้าอื่นๆ
เข้ามา ซึ่งพวกเขานำมาแลกเปลี่ยน...การค้าขายโดยขบวนคาราวานได้ขยาย
ตัวขึ้น...มีกลุ่มชาย 10-12 คน พร้อมด้วยคาราวานที่ใช้ลาประมาณ 60-70
ตัว ได้เดินทางจากฟาลี่ (Fal) ในยูนนานผ่านเชียงรุ่ง (Cheung Hoong) และ
เชียงตุงไปยังเชียงใหม่ (Cheung Mai)...คาราวานที่ใช้ลาจำนวน 60 ตัว...
จะลำเลียงสินค้ามูลค่าถึง 12,000– 15,000 เหรียญดอลลาร์ บางครั้งที่มี
มูลค่ามากกว่านี้...” (ซีค 2557: 245) การเดินทางของกลุ่มพ่อค้าข้ามแดน
เหล่านี้จะเป็น “...พ่อค้าเร่ชาวพม่าเดินทางค้าขายไปทั่วสยาม สัณจรไปถึง
เมืองสุโขทัย เมืองพิษณุโลกหรือเมืองพิจิตร...จากนั้นเดินทางต่อไปยังที่ราบ
ลุ่มแม่น้ำโขง ถึงเมืองหลวงพระบาง เมืองเชียงคาน และเมืองหนองคาย...”
(แมคคาร์ธี 2562: 168) โดยพวกเขาจะ “เร่ขายกระดุมทองเหลืองปัดตรา
เป็นรูปเศียรพระราชนิ มิตร ไม้ขีดไฟ เข็ม และสินค้าอื่นๆ อีกนับไม่ถ้วน ขา
กลับพวกเขาจะซื้อช้าง ใหมดิบ หรือยางกำยานกลับไปพม่า มีเส้นทางเดิน
เท้าที่แสนสะดวกไปสู่เมืองเชียงใหม่ผ่านเมืองเถิน (Term) และเมืองไล (Lai)
ซึ่งช้างสามารถเดินไปถึงได้ในเวลา 9 วัน” (แมคคาร์ธี 2562: 168) จะเห็นได้
ว่าการค้าของล้านนามีความคึกคัก และมีการแลกเปลี่ยนสินค้าภายในอย่าง
กว้างขวาง โดยมีพ่อค้าฮ่อและเงี้ยวเป็นกลุ่มสำคัญ เป็นตัวเชื่อมและกระจาย
สินค้าจากจากหมู่บ้านสู่เมือง และข้ามไปสู่รัฐต่างๆ ในภาคพื้นทวีป ในเส้น
ทางการค้าก็ก่อให้เกิดชุมทางการค้าทางบกตั้งแต่มะละแหม่งถึงยูนนาน ซึ่ง
จะต่างจากการค้าในยุคหลังที่ก่อตัวตามท่าเรือและทางรถไฟในสมัยหลังต่อ
มา (ชัยพงษ์ สำเนียง 2565)

พ่อค้าข้ามแดนเริ่มเส้นทางการค้าตั้งแต่ตอนใต้ของจีนถึงมะละแหม่ง
 และได้ชี้ให้เห็นบทบาทของพ่อค้าข้ามแดนที่มีกองคาราวานที่ใหญ่โต ดังที่
พบว่าในแต่ละปีมีพ่อค้านำ “...ลาและม้าแกลบจากยูนนานเดินทางมาเมือง

เชียงใหม่ประมาณ 700 ถึง 1,000 ตัวทุกปี มาจากเมืองเชียงตุง เมืองเชียงรุ่ง และหัวเมืองไทใหญ่ในบังคับอังกฤษประมาณ 7,000 ถึง 8,000 ตัว มีช้าง 1,000 เชือก รับจ้างขนส่งสินค้าไปกลับเมืองเชียงแสน ซึ่งส่วนใหญ่จะส่งไปขายต่อในเมืองหลวงพระบางและเมืองอื่นๆ...” (ฮาลเลตต์ 2565: 91) อีกทั้งในกองคาราวานแต่ละกองจะนำลูกหาบเข้ามาด้วยมี “....ลูกหาบ 5,000 คน เดินทางไปยังพม่าได้ อีก 4,000 คน ไปยังหัวเมืองใกล้เคียง รวมทั้งหัวเมืองไทใหญ่...วัวต่าง 3,000 ตัว เดินทางไปมาระหว่างเมืองเชียงใหม่และเมืองละคอน อีก 500 ถึง 600 ตัว เดินทางลงไปพม่าได้...มีควาย 5,000 ถึง 6,000 ตัว จากเมืองหลวงพระบาง มาเมืองเชียงใหม่ทุกปี และวัวอีกจำนวนมากจากเมืองลำพูนกับเมืองละคอน เมืองเชียงใหม่ส่งช้างขายพม่าปีละ 200 ถึง 300 เชือก ลูกหาบเดินทางขนส่งสินค้าตลอดทั้งปี” (ฮาลเลตต์ 2565: 91)

องค์ประกอบของกองคาราวานที่ประกอบด้วยพ่อค้า ลูกหาบ สินค้า และสัตว์พาหนะ จะเห็นได้ว่าคนแต่ละกลุ่มจะมีความชำนาญในเส้นทางและสินค้าที่ต่างด้วย ซึ่งกองคาราวานข้างต้นเป็นกลุ่มคนที่หล่อเลี้ยงและเชื่อมโยงอาณาจักรล้านนา แมคคาร์ธีได้บรรยายถึงกองคาราวานว่า “...ในกองคาราวานมีพ่อค้าอยู่ประมาณ 50 คน ทุกคนดูท่าทางแข็งแรง...ค่าจ้างคนเลี้ยงล่ออยู่ระหว่าง 4- 8 รูปี ต่อเดือน ซึ่งในกลุ่มคนเหล่านั้นเป็นพวกแขกดำเสีย 20 คน พวกเขากล่าวว่าเส้นทางที่พวกเขาใช้คือจากเวนาชิงริมฝั่งทะเลสาบไปซีเจียง และจากเจียงไปเมืองต้าหลี่ใช้เวลาเดินทาง 8 วัน จากเมืองต้าหลี่ไปเมืองฝูเอ๋อใช้เวลา 5 วัน⁵ จากเมืองฝูเอ๋อไปเมืองซือเหมา 2 วัน จากเมืองซือเหมาถึงเมืองเชียงรุ่งใช้เวลา 6 วัน จากเมืองเชียงรุ่งไปเมืองสิงใช้เวลา 10 วัน จากเมืองสิงไปเมืองเลนอีก 6 วัน และจากเมืองเลนไปเมืองเชียงแสนอีก 4 วัน...พวกพ่อค้าฮ่อดูเป็นคนเฉลียวฉลาด แต่ไม่รู้จักรักจะทำเครื่องหมายบอกเส้นทางบนพื้นดิน และดูเหมือนจะไม่เข้าใจเรื่องทิศทางเลยด้วยซ้ำ ในเรื่องนี้พวกเขาดีกว่าชาวลาวมาก ชาวลาวเกือบทุกคนสามารถชีตรอยบนพื้นดินเพื่อบอกเส้นทางได้อย่างถูกต้องทั้งทิศทางและระยะทาง

⁵ น่าจะเป็น 15 วัน เป็นอย่างน้อย

บางคนสามารถสังเกตได้จากรอยสักที่เก๋อกเท๋าลาของพวกเขาที่แสดงให้เห็นว่าได้เดินทางผ่านเส้นทางทุรกันดาร...” (แมคคาร์ธี 2562: 159-160)

ส่วนสินค้าของพวกเขาส่วนใหญ่เป็นสินค้าในท้องถิ่นจำพวกของป่าและแร่ธาตุเพื่อนำไปแลกเปลี่ยนกับผ้าและด้ายโดย “...พวกเขาเร่ขายสินค้าต่างๆ จากเมืองจีน เช่น ผืน ขี้ผึ้ง จานเหล็ก เหล็กก้อน พลวงและเกาลัด ไปจนถึงมะละແหม່ງ แล้วซื้อผ้าพิมพ์ลายจากแมนเชสเตอร์กลับมา เพื่อนำไปแลกเปลี่ยนกับผ้าดิบและไหมดิบ เมื่อเดินทางกลับไปเชียงรุ่งฝ้ายดิบนำไปขายที่เมืองแปรในราคา 25 รูปี ต่อน้ำหนัก 133 ปอนด์” (แมคคาร์ธี 2562: 160)

กองคาราวานพ่อค้าจีนฮ่อข้ามแดนมีความสำคัญอย่างมาก และเป็นกลุ่มคนที่ข้ามไปมาระหว่างรัฐ เชื่อมและกระจายสินค้าตามเมืองต่างๆ ดังที่ เจมส์ แมคคาร์ธี (James McCarthy) (2562: 158) ได้บรรยายไว้ใน พ.ศ. 2428 ว่า “...พ่อค้าชาวฮ่อผู้นำสินค้าหนึ่ง ชื่อสุไลมาน มารินดิน มีชื่อจีนว่าหม่ายูเฉิง เขาเร่ค้าขายไปทั่วเมืองลาวมา 15 ปีแล้ว และเคยเดินทางไปเมืองเมกกะ บอมเบย์ กัลกัตตา รังก์ และมะละແหม່ງ ...พ่อค้าทั้งสามอ้างว่าพวกเขาเป็นชาวอาหรับ แต่ละคนต้องมีชื่อจีนตามข้อกำหนดของกฎหมายจีน พวกเขามีล่อ 180 ตัว ส่วนใหญ่ใช้บรรทุกฝิ่น และมีขี้ผึ้งบ้าง ล่อแต่ละตัวจะบรรทุกของได้ 133 3/3 ปอนด์ ซึ่งจะมีฝิ่นบรรทุกมาน้อยถึง 33,000 ปอนด์ การค้าขายในปัจจุบันมีปัญหาอยู่มาก เจ้าภาษีพวกเขาอยู่ที่อุตรดิตถ์ และพวกเขามีทางเลือกกว่าจะขนของกลับไปขายที่มะละແหม່ງ เพราะเขาเคยไปที่นั่นมาแล้ว “หลายครั้ง” เขาอาจจะมียูวิธีทำให้เจ้าหน้าที่ยอมให้เขานำสินค้าผ่านไปก็ได้” (แมคคาร์ธี 2562: 158) นอกจากนี้ยังจะเห็นว่าระบบการจัดการสินค้าก็เริ่มมีระบบเจ้าภาษีเข้ามาควบคุม ซึ่งการควบคุมนั้นก่อให้เกิดข้อจำกัดของพ่อค้าทางไกลที่อยู่ในสถานะคนนอกของรัฐ ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการซื้อขายแลกเปลี่ยน ซึ่งปัจจัยนี้เองที่ทำให้พ่อค้าทางไกลค่อยๆ ลดบทบาทลง

นอกจากนี้ “เงี้ยว” หรือไทใหญ่ มีบทบาททางการค้าอย่างกว้างขวาง

ในเขตภาคเหนือในฐานะพ่อค้าข้ามแดน (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 8 2539) มีบทบาทในการขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจในฐานะตัวกลางแลกเปลี่ยนสินค้า “...เงี้ยวพวกนี้เป็นคนฝ่ายเหนือ...แต่ก่อนมาเงี้ยวพวกนี้ได้แยกย้ายกันไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในมณฑลพายัพทั่วทุกนคร ทำการค้าขายในตลาดบ้าง รับจ้างตัดไม้ ลากไม้ในป่าบ้างตั้งทำมาหากินปะปนอยู่กับพวกลาว เช่นกับจีนในกรุงเทพฯ เพราะพวกลาวไม่ถนัดในการเดินทางขนส่งสินค้ามาขาย และไม่ชอบทำการหนัก ฤไม่ชอบรับเป็นลูกจ้างอย่างคนเงี้ยว...” (เสถียร ลายลักษณ์ 2478) หรือดังที่พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงษ์รายงานตอนตรวจราชการเมืองแพร่ว่า “...พวกเงี้ยวอยู่ในตลาดทำการค้าขายทั้งนั้น...” (รายงานตรวจราชการเมืองแพร่ของพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงษ์ 2445) ซึ่งชี้ให้เห็นบทบาทของเงี้ยวในทางการค้าได้เป็นอย่างดี

การเดินทางค้าขายนำไปสู่การตั้งหลักแหล่งของพ่อค้าทางไกลที่กระจายตัวอยู่ทั่วภาคเหนือ ก่อให้เกิดการพัฒนาเป็นชุมทางการค้าในท้องถิ่น พ่อค้าทางไกลได้สร้างชุมชนการค้า เช่น บ้านกาด (แม่วาง) ของพ่อค้าไทใหญ่ บ้านฮ่อในตัวเมืองเชียงใหม่ของพ่อค้าฮ่อ (จีนยูนนาน) อาศัยความได้เปรียบด้านทุนทรัพย์และเครือข่ายกับคู่ค้าตามหัวเมืองใหญ่ ก่อให้เกิดระบบการค้าที่ออกทุนให้ชาวบ้านไปทำการค้าทั้งแบบระยะใกล้และไกล ด้วยการแบ่งปันผลประโยชน์ เป็นแหล่งกักเก็บเงินของหมู่บ้าน เป็นสถานีรับซื้อสินค้าก่อนกระจายไปยังหมู่บ้านต่างๆ โดยเฉพาะพ่อค้าไทใหญ่และจีนฮ่อสามารถควบคุมแผงสินค้าในตลาดสำคัญๆ ในภาคเหนือได้เกือบหมดก่อนที่จะมีพ่อค้าจีนเข้ามาแข่งขัน (ปลายอ้อ ชนชนนท์ 2530) สะท้อนให้เห็นภาพการเคลื่อนไหวดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ก่อตัวขึ้นเป็นชุมทางการค้าในช่วงเปลี่ยนผ่านระหว่างรัฐจารีตสู่รัฐสมัยใหม่ โดยมีไทใหญ่และฮ่อมีบทบาทอย่างสำคัญ (นิติ ภาวครพันธุ์ 2558) พ่อค้าข้ามแดนได้ปรับตัวในหลายช่องทาง เช่น แสวงหาการคุ้มครองจากเจ้านาย ข้าราชการ รวมถึงปรับเปลี่ยนธุรกิจ รวมถึงกลืนกลายเป็นคนไทย แต่ภายใต้ข้อจำกัดในหลายด้านกลุ่มพ่อค้าทางไกลก็ไม่สามารถพัฒนาเป็นนายทุนขนาดใหญ่ได้ และลดบทบาท

ลงเนื่องจากสู้พ่อค้าคนจีนไม่ได้⁶ (ธรรศ ศรียัตนบัลล์ 2553; รัตนพร เศรษฐกุล และ กอบกาญจน์ พจน์ชนะชัย 2556)

3. ภาคเหนือก่อนเส้นเขตแดน: บริบทของความเปลี่ยนแปลง

ความเปลี่ยนแปลงทางการค้าที่สำคัญเกิดในสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องจากการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองทางเหนือที่ถือว่าเป็นเมืองประเทศราชเริ่มขึ้นใน พ.ศ. 2427 โดยเริ่มดำเนินการที่เชียงใหม่ที่เป็นเมืองศูนย์กลางของภูมิภาค หลังการทำสนธิสัญญากับอังกฤษ โดยส่งกรมหมื่นพิชิตปรีชากรขึ้นมาทำการปฏิรูปทั้งทางด้านการเมือง และเศรษฐกิจ (สร้อยดี อ่องสกุล 2539: 327) ได้มีการจัดระบบการผูกขาดภาษีโดยให้มีเจ้าภาษีนายอากรประมูลเพื่อให้เกิดการสะดวกในการเก็บภาษีของรัฐบาล และในการปรับปรุงการเก็บภาษีได้มีการเก็บเป็นตัวเงินแทนการเก็บเป็นสิ่งของ (สร้อยดี อ่องสกุล 2539: 374; ชูลิทธิ์ ชูชาติ 2523) การปรับปรุงการปกครองและเศรษฐกิจในขั้นต้นได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากเจ้าเมืองในภาคเหนือขณะนั้น แต่การลิดรอนอำนาจอย่างรวดเร็ว โดยใน พ.ศ. 2442 ได้มีการนำระบบเทศาภิบาลเข้ามาใช้ทำให้ฐานะของเมืองประเทศราชหมดไป เมืองในภาคเหนือได้กลายเป็นหัวเมืองหนึ่งของสยาม ไม่ใช่เมืองประเทศราชอีกต่อไป (วิระเทพ ศรีมงคล 2530; ยอดยิ่ง รักสัตย์ 2532: 58-59)

หลังจากล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของสยาม ก่อให้เกิดสำนึกเรื่องรัฐสมัยใหม่ที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์กับรัฐต่างๆ ซึ่งแต่เดิมการค้าของภาคเหนือจะสัมพันธ์กับรัฐในภาคพื้นทวีป ตั้งแต่ยุคนานถึงมะละแหม่ง (จิระนนท์ พิตรปรีชา 2533) ภายหลังล้านนาถูกผนวกให้เป็นส่วนหนึ่งของสยาม ส่งผลให้

⁶ พ่อค้าทางไกลบางส่วนจะยังเป็นกลุ่มทุนในท้องถิ่น และมีบทบาทอยู่ในฐานะลูกขวงป่าไม้ของบริษัทฝรั่ง (ปลายอ้อ ชนะนนท์, นายทุนพ่อค้ากับการก่อและขยายตัวของระบบทุนนิยมในภาคเหนือของไทย พ.ศ. 2464-2523 (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

ความสัมพันธ์ทางการค้าเปลี่ยนไป⁷ เส้นเขตแดนที่แน่นอนในระดับหนึ่งส่งผลต่อความเข้าใจเรื่อง “รัฐ” (ธงชัย วินิจจะกุล 2530: 129-182) นำมาสู่การสำรวจเขตแดนและการทำแผนที่ในรัชกาลที่ 5 โดยการนำของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร⁸ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระวิภาควรรณ (เจมส์ เอ แมคคาร์ธี) ใน พ.ศ. 2426 คราวสงครามปราบฮ่อ เป็นการสำรวจและทำแผนที่เขตแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตอนเหนือถึงตอนกลางของลาว (ธงชัย วินิจจะกุล 2530: 167-168) ต่อมา มีการตั้งกรมแผนที่ขึ้นใน พ.ศ. 2428 ใน พ.ศ. 2433 มีการทำแผนที่เขตแดนหัวเมืองลาว (ล้านนาเดิม) ฝั่งตะวันตกร่วมกับอังกฤษสำเร็จ (ธงชัย วินิจจะกุล 2530: 169) แสดงให้เห็นว่าความคิดในเรื่องเขตแดนของสยามได้แปรเปลี่ยนไป เป็นการมองเขตแดนที่ตายตัว มีขอบเขตชัดเจน “มีตัวตน” เขตแดนที่ชัดเจน⁹ นำมาสู่การให้ความหมายกับสิ่งต่างๆ ที่อยู่ในอาณาบริเวณนั้น (ธงชัย วินิจจะกุล 2530)

เขตแดนของรัฐสมัยใหม่ที่แน่นอนเป็นตัวกำหนดสิทธิ หน้าที่ของเขา และเราอย่างชัดเจน แม้ว่าจะมีความสัมพันธ์ทางด้านการค้าร่วมกัน แต่การที่รัฐมีเส้นเขตแดนคงตัวทำให้ความสัมพันธ์เปลี่ยนไป (Thongchai 1994)

⁷ รัฐในโลกทัศน์ของสยามช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นรัฐที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดตะวันตก เนื่องจากสยามได้ติดต่อสัมพันธ์กับตะวันตกมาในระยะเวลาหนึ่งแล้ว รวมถึงการที่มีความพร้อมภายในที่จะรับวิทยาการด้านต่างๆ จากตะวันตกมาประยุกต์ใช้ กอปรกับการที่สยามได้มีความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจเป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อขาย ระบบเงินตราขยายตัว มีความเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจโลกอย่างลึกซึ้ง นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ไปจากเดิมในหลายๆ ด้าน เช่น แนวคิดเรื่องเวลา กษัตริย์ เขตแดน รัฐ (ดูเพิ่มใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475 (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538) ฯลฯ รวมถึงวิธีการมองโลกแบบสังคมนิยม และมนุษยนิยม ที่เชื่อมั่นต่อพลังอำนาจของมนุษย์ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2538), 242-262)

⁸ พระอิสริยยศ ณ ขณะนั้น

⁹ ในทางตรงกันข้าม เขตแดนใดที่เป็นชายขอบของอำนาจเจ้าอธิราชต่าง ๆ ไม่สามารถขยายอิทธิพลไปถึงได้ก็เกิดเป็น “สุญญากาศทางอำนาจ” เป็นดินแดนที่ไม่มีอำนาจอธิปไตยของฝ่ายใด เส้นเขตแดนในระบบรัฐจารีตซึ่งแตกต่างจากเขตแดนแบบรัฐสมัยใหม่ ที่เป็นเขตแดนของรัฐสองรัฐมาบรรจบกันพอดี ณ จุดใดจุดหนึ่งของโลก แม้พื้นที่นั้นจะเป็นป่าเขาก็ตาม (ธงชัย วินิจจะกุล, ประวัติศาสตร์การสร้าง “ตัวตน” อยู่เมืองไทย (กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์, 2530), 158; Thongchai, Siam mapped: A history of the geo-body of a nation (Honolulu: University of Hawaii Press, 1994)

อีกทั้งเส้นเขตแดนของรัฐที่ชัดเจนนี้ส่งผลต่อการค้า จากที่เป็นการค้าภาคพื้นทวีปสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์จีนฮ่อ ไทใหญ่ เส้นเขตแดนได้ทำหน้าที่กีดกันพ่อค้าทางไกลจากระบบการค้าเดิม เนื่องด้วยด้วยข้อจำกัดเรื่องภาษา ความเป็นพลเมือง ฯลฯ ทั้งนี้ ยังส่งผลให้การค้าของล้านนามีความสัมพันธ์กับสยามผ่านการค้าทางเรือ แทนการค้าทางบก ความเปลี่ยนแปลงนี้ นำมาสู่จุดเปลี่ยนและยุคใหม่ของการค้าในล้านนา (วราภรณ์ เรื่องศรี 2557)

พ่อค้าข้ามแดนสองกลุ่มหลักคือ เจี้ยว (ไทใหญ่) และฮ่อ (จีนยูนนาน) ที่เคยมีบทบาทและขยายตัวมากยิ่งขึ้นเมื่อระบอบอาณานิคมได้แผ่อิทธิพลเข้ามาราวคริสต์ศตวรรษที่ 19–ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่ใช้เงินตรา (เงินรูปี) เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้า และเกิดขึ้นพร้อมกับการขยายตัวของสินค้าอุปโภคบริโภคจากตะวันตกที่ได้รับคามนิยมอย่างมากในล้านนา ส่งผลให้พ่อค้าข้ามแดนรับสินค้าจากเมืองท่าบริเวณอ่าวมะตะมะ และทำหน้าที่กระจายสินค้าสู่พื้นที่ตอนในของทวีป โดยมีล้านนาเป็นศูนย์กลางสามารถขยายเครือข่ายและสั่งสมทุนได้มากขึ้น อย่างไรก็ตามการสถาปนารัฐสมัยใหม่ที่มีเส้นพรมแดนที่ชัดเจนในช่วงเวลาต่อมา ส่งผลให้พ่อค้าข้ามแดน เช่น ไทใหญ่ที่ส่วนใหญ่เป็นคนในบังคับของอังกฤษ มีข้อได้เปรียบในการเดินทางข้ามแดน การได้รับสิทธิคุ้มครองตามกฎหมายและการข่าว (วราภรณ์ เรื่องศรี 2557: 73) ข้อได้เปรียบดังกล่าวส่งเสริมให้พ่อค้าข้ามแดนดำเนินกิจการค้าข้ามแดนและสั่งสมทุนได้อย่างสะดวก โดยเฉพาะช่วงหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398 ภายใต้อิทธิพลของการเป็นคนในบังคับของอังกฤษหรือฝรั่งเศส อีกทั้ง พ่อค้าไทใหญ่ และจีนฮ่อ เป็นคนนอกที่ไม่ผูกพันด้วยระบบไพร่ที่ต้องอยู่ติดที่ดิน ในขณะที่คนพื้นเมืองจะออกจากเมืองต้องรายงานตัวทำให้ยากต่อการทำการค้าและสะสมทุน ทำให้บทบาททางการค้าเป็นของคนนอกที่สามารถไปในพื้นที่ต่างๆ ได้อย่างเสรี (ดูเพิ่มใน Suehiro 1989)

อย่างไรก็ตามด้วยเงื่อนไขของการเกิดรัฐและเส้นเขตแดน การปฏิรูปของสยาม รวมถึงการเข้ามาของกลุ่มคนจีน ทำให้บทบาททางการค้าของ

พ่อค้าทางไกลจะค่อยๆ ลดลง แม้จะยังมีความสำคัญในการกระจายสินค้า ในชุมชนหมู่บ้านอยู่ก็ตาม และยุคการค้าทางไกลได้ยุติไปพร้อมกับการเกิด พรหมแดนรัฐชาติ และคนจีนเป็นกลุ่มทุนใหม่ที่เข้ามามีบทบาททางการค้า แทนพ่อค้าข้ามแดน และมีบทบาทอย่างสำคัญในการค้าของภาคเหนือ

4. สรุป

กล่าวได้ว่า บทบาททางพ่อค้าทางไกลในโลกไร้พรหมแดน ก่อให้เกิด ความเปลี่ยนแปลงระบบการค้าของภาคเหนือในช่วงนี้มีอย่างไพศาล ซึ่งก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหลายประการ

ประการแรก พ่อค้าทางไกลในยุคโลกไร้พรหมแดนเกิดขึ้นโดยอาศัย ความสัมพันธ์ของเครือข่ายการค้าชาติพันธุ์ ได้หล่อเลี้ยงและเชื่อมโยง อาณาจักรล้านนา หรืออาจกล่าวได้ว่าอาณาจักรล้านนาร้อยรัดกันด้วยระบบ เศรษฐกิจมากกว่าระบบการปกครอง ผ่านการค้าทางไกลผ่านกองคาราวาน ที่ไม่เพียงเชื่อมร้อยเมืองในล้านนา แต่ยังผูกโยงล้านนากับเส้นทางการค้า ภาคพื้นทวีปด้วย

ประการที่สอง ความสัมพันธ์ของการค้าทางไกลของเมืองในหุบเขา ได้สร้างวัฒนธรรมพ่อค้า ที่วางอยู่บนความเสี่ยงที่คาดการณ์ไม่ได้ของสินค้า ภูมิภาค และผู้คน ไม่สามารถคำนวณได้ล่วงหน้าว่าจะประสบความสำเร็จในการค้าแต่ละเที่ยวหรือไม่ จึงสร้างวัฒนธรรมเพื่อประกันความเสี่ยง ในสังคมพ่อค้า (ปฤษฎา รัตนพลักษ์ 2547) เช่น การแต่งงานในพื้นที่ค้าขาย เพื่อให้ภรรยาในพื้นที่นั้นดูแลการค้า สร้างระบบลูกขำ¹⁰ ในการค้าไทใหญ่ สร้างเครือข่ายเพื่อนเพื่อส่งข่าวสาร (ธรรศ ศรีรัตนบัลล์ 2553; นิติ ภาวคร พันธุ์ 2558; วราภรณ์ เรืองศรี 2557) ช่วยให้การค้าทางไกลสามารถคาดการณ์ผลของการเดินทางได้ในระดับหนึ่ง

ประการที่สาม ระบบเศรษฐกิจของเมืองเหนือที่เคยอยู่ในวงจำกัด และผูกขาดโดยเจ้าผู้ครองนครและขุนนางก็ขยายสู่ชาวต่างชาติ เช่น อังกฤษ

¹⁰ กลุ่มคนที่พ่อเลี้ยง หรือผู้มีฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์ในการบวช และทำให้อยู่ในกลุ่มเครือข่ายญาติเสมือน

โดยผ่านพ่อค้าพม่าและไทใหญ่ที่ค้าขายข้ามชายแดนมาแต่ดั้งเดิม หลังจาก
ที่อังกฤษเข้ายึดครองพม่าเป็นอาณานิคม ด้วยการนำสินค้าสำเร็จรูปของ
อังกฤษเข้ามาขาย แล้วรับซื้ออวัวควายของป่าซึ่งเป็นที่ต้องการของอังกฤษ
กลับไปขายยังพม่า การค้าในยุคจารีตพ่อค้าข้ามแดนส่วนใหญ่เป็นชาวไท
ใหญ่ ฮ่อ (จีนยูนนาน) เพราะคนเหล่านี้ไม่ถูกผูกมัดโดยระบบไพร่ ที่ทำให้
การเคลื่อนย้ายถิ่นฐานทำได้ลำบาก และการค้าทางไกลต้องใช้เวลา 3-7
เดือนต่อปีทำให้คนในท้องถิ่นไม่สามารถทำได้ พ่อค้าท้องถิ่นจึงเป็นพ่อค้า
วัวต่างในระยะไกล้ระหว่างชุมชนหรือเมืองที่ใช้เวลาเดินทางไม่เกิน 1 เดือน

ประการที่สี่ การค้าข้ามแดนและพ่อค้าทางไกลฮ่อ (จีนยูนนาน) เจี้ยว
(ไทใหญ่) หมดความสำคัญลง แม้จะมีการค้าภายในตามเมืองต่างๆ ก็เป็นการ
ค้าขนาดเล็ก และไม่สามารถสะสมทุนเป็นทุนขนาดใหญ่ได้ ด้วยเหตุที่ไม่
สามารถสะสมทุนเป็นกลุ่มทุนขนาดใหญ่ได้ ภายหลังความสัมพันธ์เชิงอำนาจ
ทางการเมืองระหว่างล้านนากับสยาม จากที่ล้านนาเคยเป็นประเทศราช
ของสยามเปลี่ยนมาเป็นถูกผนวกให้เป็นส่วนหนึ่งของสยาม นำมาสู่การเกิด
พรมแดนรัฐชาติ การควบคุมคน การเก็บภาษีอากร การส่งข้าราชการจาก
ส่วนกลางมาปกครอง เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงสถานะดังกล่าวของหัวเมือง
ล้านนา เป็น “อาณานิคมภายใน” ของสยาม (สุเทพ สนุทรเภาสัช 2548)
ภูมิรัฐศาสตร์ของล้านนากับหัวเมืองทางเหนือเปลี่ยนไป และท้ายที่สุดการ
เกิดเส้นเขตแดนที่ตายตัวทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบเดิมไม่สามารถทำได้ และ
ต้องเปลี่ยนความสัมพันธ์จากรัฐทางเหนือมาสัมพันธ์กับสยามอย่างแยกกัน
ไม่ออก และที่สำคัญ เส้นทางการค้าที่มุ่งขึ้นทางเหนือเปลี่ยนมาเป็นการค้า
ทางน้ำ และทางรถไฟในเวลาต่อมา ได้นำพาคนจีนเข้ามาสู่พื้นที่ภาคเหนือ
ทำให้เป็นกลุ่มทุนที่สำคัญแทนพ่อค้าทางไกลชาติพันธุ์ต่างๆ ที่หมดบทบาท
ไปตามการเปลี่ยนเส้นทางการค้า

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กนกวรรณ จงเจริญยิ่งยง, 2551. “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเมืองนครลำปาง.” ใน *โพธิ์งาม* ไซเมือง
ขึ้น (บรรณาธิการ), 2 *พากแม่วัง 2 ผังนครลำปาง*. ลำปาง: เทศบาลนครลำปาง.
- เคอร์ติส, ลิลเลียน จอห์นสัน, 2543. *ชาวลาวทางตอนเหนือของประเทศสยาม ตอนที่ 1*. (แปล
โดย ชรัตน์ สิงห์ตะขากุล). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- จิระนนท์ พิตรปรีชา, 2533. “ยุคนานการค้าทางไกลในอดีต.” *ศิลปวัฒนธรรม* 10 (11).
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2527. *เศรษฐกิจหมู่บ้านในอดีต*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- خمัยโหม สุนทรสวัสดิ์, 2521. *การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ภาคเหนือของไทย
ตั้งแต่ พ.ศ. 2439 ถึง พ.ศ. 2475*. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชวิศา ศิริ, 2550. “การค้าของอาณาจักรล้านนา ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่
22.” *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียง
ใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร*.
- ชัยพงษ์ สำเนียง, 2551. “พลวัตการสร้างและการรับรู้ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ 2445-2550.”
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- _____, 2558. *โครงการวิจัยความสัมพันธ์ไร้พรมแดน: การจัดการทรัพยากรสงรมฝั่งโขง ของ
ชาวเชียงแสน-เชียงของ และต้นฝั้ง-ห้วยทราย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การวิจัย (สกว.).
- _____, 2564. *กบฏเงี้ยว การเมืองของความทรงจำ ประวัติศาสตร์ขบวนการเคลื่อนไหวของ
“คนล้านนา”*. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์กรมมหาชน).
- _____, 2565. *เจ้าพ่อคำ ขาวนา นายทุนและเครือข่าย การก่อตัวของกลุ่มทุนในประวัติศาสตร์
เศรษฐกิจล้านนา*. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.
- ซีค, เอ็ม. เอ., 2557. “จากจีนสู่อินเดียที่อยู่ใต้การปกครองของอังกฤษโดยผ่านทางเชียงใหม่.” ใน
*รัตติกาล สร้อยทอง และสำเนียง ศรีเกตุ (แปลและเรียบเรียง), สยามและลาวในสายตา
มิชชันนารีชาวอเมริกัน (หน้า 441-450)*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ชูสิทธิ์ ชูชาติ, 2523. *วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-
2475*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- _____, 2525. *พ่อค้าวัวต่าง: ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ.
2398-2503)*. เชียงใหม่: วิทยาลัยครูเชียงใหม่.
- _____, 2545. *พ่อค้าวัวต่าง: ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ.
2398-2503)*. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น.
- เตือนใจ ไซศิลป์, 2536. “ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. 2437-2476.”

- วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธงชัย วินิจจะกูล, 2530. ประวัติศาสตร์การสร้าง “ตัวตน” อยู่เมืองไทย. กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์.
- ธรรต ศรีรัตนบัลล์, 2553. ไทยใหญ่แม่ฮ่องสอน: การสร้างสรรค์ความเป็นไทยใหญ่จากปฏิสัมพันธ์ระหว่างไทยใหญ่เดิมและไทยใหญ่พลัดถิ่น ทศวรรษ 2520-2550. เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นคร พันธุ์รงค์, 2516. “การเจรจาและข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษ เกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนล้านนาไทยและพม่าสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2428-2438.” วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- _____, 2540. ปัญหาชายแดนไทย-พม่า. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- นิติ ภวัครพันธุ์, 2558. เรื่องเล่าเมืองโต : พลวัตของเมืองชายแดนไทย-พม่า. เชียงใหม่: ศูนย์อาเซียนศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538. ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- ปฤษฎา รัตนฤกษ์, 2547. โครงการ “เศรษฐกิจไร้พรมแดน: ปรากฎการณ์ยุคหลังสมัยใหม่? ประวัติศาสตร์เชิงชาติพันธุ์วรรณนา เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนพ่อค้าระยะไกลชาวเนปาลในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระยะที่ 2”: รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 8, 2539. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี.
- ปริศนา ศิรินาม, 2516. “ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.” วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยวิชาการประสานมิตร.
- ปลายอ้อ ชนชนนท์, 2530. นายทุนพ่อค้ากับการก่อและขยายตัวของระบบทุนนิยมในภาคเหนือของไทย พ.ศ. 2464-2523. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรรณนิภา อพิขพงศ์, 2535. “เจ้า โพร่ กับความเปลี่ยนแปลงในสังคมล้านนา ระหว่าง พ.ศ. 2427-2476.” วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- แมคคาร์ธี, เจมส์, 2562. บันทึกการเดินทางสำรวจประเทศสยาม. (แปลและเรียบเรียงโดย พรรณ ทองตัน). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ยอดยิ่ง รักสัตย์, 2532. “การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจในภาคเหนือของประเทศไทย กับกบฏเงี้ยว พ.ศ. 2445.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โยชิยุกิ มาซุฮารา, 2546. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้างสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 14-17 จาก “รัฐการค้าภายในทวีป” ไปสู่ “รัฐกึ่งเมืองท่า”. กรุงเทพฯ: มติชน.
- รัตนพร เศรษฐกุล, 2527. “ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองเชียงใหม่และเชียงใหม่จนถึงคริสต์ศตวรรษ

ที่ 19.” มนุษยศาสตร์ 1 (2).

_____, 2546. **หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

รัตนพร เศรษฐกุล และกอบกาญจน์ พจน์ชนะชัย, 2556. **จากพ่อค้าและแรงงานป่าไม้สู่กรรมกรก่อสร้างและลูกจ้างทั่วไป: ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างชาวล้านนาและชาวไทใหญ่**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยพายัพ.

“รายงานตรวจราชการเมืองแพร่ของพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงษ์ ลงวันที่ 18 กุมภาพันธ์.”, 2445. หจช. ร.5 ม 2.14 /86. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

รีด, แอนโทนี, 2548. **เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคการค้า 1450-1680**. เชียงใหม่: ชิลด์เวอร์ม.

วรารณ เรืองศรี, 2552. “การค้าของรัฐดินแดนตอนใน: ตรวจสอบความคิดเรื่องรัฐจารีตและความสำคัญของการค้า” วารสารสังคมศาสตร์ 21 (2).

_____, 2557. **คาราวานและพ่อค้าทางไกล: การก่อเกิดรัฐสมัยใหม่ในภาคเหนือของไทยและดินแดนตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**. เชียงใหม่: ศูนย์อาเซียนศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2542. **ประวัติศาสตร์ปริทัศน์**. พิพิธพันธ์เชิดชูเกียรติ พลโทดำเนียร เลเชกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ 7 รอบ พ.ศ. 2542.

วินัย พงศ์ศรีเพียร และชัยพงษ์ สำเนียง, 2564. “เชียงใหม่และหริภุญชัยในฐานะศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการค้าของล้านนา.” ใน **ล้านนามหาปกรณัม ความทรงจำแห่งภินวบุรีศรีหริภุญชัย ประวัติศาสตร์เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม** (หน้า 163-177). นครปฐม: กองทุนพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร.

วีระเทพ ศรีมงคล, 2530. **การจัดเก็บภาษีอากรในล้านนา พ.ศ. 2427-2445**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศุภการ สิริไพศาล, 2560. **มังกรล้อมลายนาค จินกับโลกเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนสมัยใหม่**. กรุงเทพฯ: สำนักงานสนับสนุนการวิจัย.

สร้อยดี อ่องสกุล, 2539. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

_____, 2551. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ 4 (ฉบับปรับปรุงและเพิ่มเติม). กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

สุเทพ สุนทรภัสซ์, 2548. **มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์ : รวมความเรียงว่าด้วยการประยุกต์ใช้แนวความคิดและทฤษฎีทางมานุษยวิทยาในการศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ (ผู้รวบรวม), 2478. **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 18**. พระนคร: โรงพิมพ์เคลิเมนต์.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2538. **การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อนันท์ กาญจนพันธุ์, 2527. **พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา**. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- _____, 2533. “วัฒนธรรมพ่อเลี้ยง: เลี้ยงใครใครเลี้ยง.” *สมุดสังคมศาสตร์* 12 (3-4): 152-174.
- อุษณีย์ ธงไชย, 2526. “ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและล้านนา พ.ศ.1839-2101.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฮอลล์, ดี.จี.อี, 2549. *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิศดาร*. (แปลโดย วรณยูพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ฮาลเลตต์, โฮลต์ ชามูเอล, 2565. *ทองล้านนาบนหลังช้างของโฮลต์ ฮาลเลตต์ พ.ศ. 2427*. (แปลโดย สุทธิศักดิ์ ปาลโพธิ์). กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์.

ภาษาอังกฤษ

- Yang B., 2004. “Horse, silver, and crows: Yunnan in global perspective.” *Journal of World History* (15 September): 281-322.
- Grabowsky V. & Turton A., 2003. *The gold and silver road of trade and friendship: The McLeod and Richardson diplomatic missions to Tai states in 1837*. Chiang Mai: Silkworm books Press.
- Hallett H.S., 1988. *A thousand miles on an elephant in the Shan state*. Bangkok: White Lotus.
- Smyth H.W., 2001. *Five years in Siam from 1891 to 1896: Volume 2*. London: Adamant Media Corporation.
- Koizumi J., 1992. “The communication of Suai from Northeast Siam in the middle of the nineteenth century.” *Journal of Southeast Asian Studies*. 23 (September 1992): 276-307.
- Thongchai Winichakul, 1994. *Siam mapped: A history of the geo-body of a nation*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Suehiro A., 1989. *Capital accumulation in Thailand, 1855-1985*. Tokyo: The Centre for East Asian Cultural Studies.
- Suthep Soonthornpasuch, 1977. *Islamic identity in Chiangmai city: A historical and structural comparison of two communities*. Berkley: University of California.